

O SMRTI

RUDOLF STEINDL: O smrti. Bratislava, IRIS 2000, 137 s.

Ako jedna z prvých knižných publikácií vydavateľstva IRIS v kalendárnom roku 2000 sa na pulctoch kníhkupectiev objavila kniha Rudolfa Steindla so stručným titulom *O smrti*. Autor už roky patrí k renomovaným odborníkom v oblasti skúmania rôznych aspektov problematiky umierania a smrti (z prác venovaných tomuto okruhu tém spomeňme dielo *Kontinuita života* z roku 1987). Dielo *O smrti* je prácou koncízneho charakteru v tom najpozitívnejšom zmysle tohto prívlastku. Na 137 stranách približuje autor čitateľovi problematiku smrti a umierania vo forme siedmich kapitol pútavo, mnohodimenzionálne a súčasne na vysokej odbornej úrovni.

V úvode knihy predostiera Prof. MUDr. V. Pacovský, DrSc. niekoľko zaujímavých a aktuálnych úvah o kontinuite života, umierania a smrti očami lekára. Charakter Steindlovej knihy vystihuje Pacovský nasledovne: "Je to dielo filozofické, ale čerpá z poznatkového fondu mnohých vedných odborov." (s. 7)

V prvej kapitole knihy nazvanej *Raz pride i môj čas (alebo: Čo je tanatológia?)* R. Steindl píše: "Smrť je podstatný moment života a v tomto zmysle je prirodzená. Sama osebe ešte nepatrí medzi hlavné filozofické problémy - filozofia sa musí viazať na konkrétne formy života, a nie smrti. Oveľa dôležitejšie než akékoľvek filozofujúce "hlbokomyseľné", ale skôr verbalisticky obratné než myšlienkovy bohaté úvahy o fakte nevyhnutnej smrteľnosti každého človeka sú *reálne problémy života, k otázke smrti sa viažuce prvorado a neúprosne nevyhnutne.*" (s. 12) Dovolím si spochybniť túto pasáž, najmä jej časť akcentujúcu, že smrť nepatrí medzi hlavné filozofické problémy, alebo, ako autor napísal bezprostredne ďalej, že "sa tento problém stáva morbidnou slovnou zábavou." (s. 12) "Životom tu myslíme v prvom rade život ako stav - v protiklade k smrti ..." Je prekvapujúce, že (ako zástanca idey kontinuity života) vôbec a ako radikálne sa po úvodnej myšlienke o smrti ako podstatnom momente života autor rozhodol stavať smrť do ostrej kontrapozície voči životu a uprieť jej post keď už nie hlavného, tak aspoň jedného z hlavných filozofických problémov! Smrť a smrteľnosť človeka považujem za síce neviditeľnú, ale najzávažnejšiu a vedome, nevedome alebo (a to prevažne) podvedome permanentne prítomnú determinantu aj toho zdanlivo najbanálnejšieho prejavu života. Tejto determinante podriadiť doslova každúčký krok. Práve smrť a smrteľnosť človeka dáva tvár životu, jeho prejavom, určuje kurz všetkým našim myšlienkovým i fyzickým krôčikom a krokom, ba celým činom. Všetko konáme len v zmysle a za účelom zachovania (a všemožného predĺženia) života, ktorý je ale len a len preto práve takýto, lebo nie je večný, ale konečný, ničiteľný. A tak v istom zmysle - smrť je to, čo životu vládne; čo mu dáva cenu, neopakovateľnosť, čo určuje všetky jeho prejavy a dáva mu charakteristickú tvár. Preto si myslím, že úvahy o smrti a smrteľnosti človeka a ich skrytých dosahoch v rôznych prejavoch života nie sú kantovským "mlátením prázdnej slamy" alebo, perom pána Steindla: "Bez zreteľa na ne (reálne problémy života, viažuce sa k otázke smrti prvorado a neúprosne nevyhnutne) sa tento problém stáva morbidnou slovnou zábavou." Svoj slovný "útok" zhrniem do podstatnej výčitky: smrť odporúčam považovať za hlavný filozofický problém a nie je

správne stavať ju do ostrého protikladu k životu, i keď sa pohybujeme v medicínskom kontexte chápania tohto fenoménu. A na pomoc si prizvem Arthura Schopenhauera, ktorý vo svojom diele rovnomennom s dielom R. Steindla napísal: "Smrť je hlavnou inšpirátorkou a vernou priateľkou filozofie, preto ju aj Sokrates nazval... príprava na smrť, záujem o smrť, výcvik k smrti... Nebyť smrti, len ťažko by sme mohli filozofovať." (A. Schopenhauer: *O smrti*. Brno, Zvláštní vydání 1996, s. 5) Smrť je múzou filozofie. Keby nebolo smrti, nebola by ani filozofia.

Positívne hodnotím Steindlovo spochybnenie reálneho výpovedného obsahu slovného spojenia "prirodzená smrť" a možno sa len stotožniť s názorom o čisto pomyselnom a vykonštruovanom charaktere tohto pojmu: i "smrť na starobu a opotrebovanie vekom" totiž vždy nevyhnutne predchádza nejaká choroba či vypovedanie funkcie nejakého vitálne dôležitého orgánu ako príčina smrti.

Umelé a vykonštruované mi ale pripadá aj isté slovné spojenie, ktoré na s. 14 použil Steindl: "*Rozumný vzťah k smrti* predpokladá dobre poznať chápanie vzťahu života a smrti v ľudských dejinách, vyrovnáť sa s historickým dedičstvom náboženských a filozofických teórií." Vzťah a postoj k smrti je podľa mňa predovšetkým záležitosťou emócií, viery a povahy, až potom rozumu konkrétneho jedinca. Aj bez dôkladnej znalosti "historického dedičstva náboženských a filozofických teórií" možno mať k faktu ľudskej smrteľnosti a vlastnej smrti "rozumný" (autor zrejme myslí "triezvy", "afektami nezaťažený") vzťah.

Steindl, predstavujúc tanatológiu ako vednú disciplínu a oboznamujúc čitateľa s jej poslaním, okrem iného píše: "Zomierajúci sa napríklad bojí, "či to všetko zvládne", a tanatológ mu musí pomôcť, aby to zvládol." (s. 14-15) I v ďalšom výklade Steindl narába s pojmom "tanatológ", napr.: "Tanatológ by mal vedieť, že aj zomierajúci musí mať nejakú nádej." (s. 15) Nie je celkom správne, keď Steindl predstavuje tanatológiu ako povolanie. Tanatológia je syntetizujúca vedná disciplína, konglomerát, "hybrid" viacerých vedných odborov, interdisciplinárna záležitosť, ktorú v 60-tych rokoch nášho storočia zrodila akútna potreba, citujem výstižné slová Steindla, "ako doviest' umierajúceho človeka dôstojne na prah smrti." (s. 14) Tanatológia sa už úspešne etablovala ako veda, ale (zatiaľ) nie je povolaním, nedá sa "vyštudovať" za tanatológa z povolania". Nie je ustálenou klinickou praxou. Stáva sa len jej čoraz naliehavejšou potrebou. "Tanatológ z povolania" teda zatiaľ neexistuje, môže to byť len jeden z pozitívnych dopĺňujúcich prívlastkov dobrého lekára, dobrého ošetrovateľa, dobrého psychológa, resp. dobrého duchovného.

Celkovo možno prvú kapitolu Steindlovej knihy hodnotiť veľmi pozitívne ako koncíznu stať venovanú prevažne starostlivosti o umierajúceho pacienta v dnešnej spoločnosti, výsostne aktuálnemu problému eutanázie i dileme pravdy a nádeje pri lôžku smrteľne chorého pacienta.

V druhej kapitole nazvanej problémovo *Je človek moriturus alebo moribundus?* zachytáva Steindl hneď v úvode cennú myšlienku: "Z faktu, že je človek *moriturus*, ešte nijako nevyplýva, že musí byť aj *moribundus*." (s. 22) Vychádzajúc z latinského pojmu označujúceho smrť - *mors*, vysvetľuje *Odkazmi a poznámkami* zostavenými v závere (každej) kapitoly cieľ voľby týchto dvoch latinských termínov: *Moriturus* - smrteľný tvor, smrteľník; *moribundus* - "tvor, pre ktorého je smrť ústredným životným

problémom; morbidne individuuum s nekrofilnou orientáciou." (s. 32) Na pozadí tejto kvázi slovnej hračky predostiera autor opis zvláštneho javu "morbidezácie života" a na s. 22 o ňom píše: "Morbidezácia života, umelé akcentovanie úlohy smrti, životu rozhodne neprospeje." Varuje tým pred dekadentným povyšovaním smrti nad život. Steindl tu akcentuje vyvážené chápanie súvislosti života a smrti a predostiera nám svoje špecifické chápanie vzťahu života a smrti v kapitole spracovanej na prevažne biologicko-geneticko-evolučnom pozadí, i keď nezabúda pripomenúť, že redukcia všeobecného pojmu život na biologický pojem je vždy násilná (s. 22-23). Dopúšťa sa však istej alogickosti, keď na s. 24 píše: "Život sa vyvíja ďalej, pretože každá živá bytosť raz umiera. Plodí potomkov, ktorí môžu žiť iba vtedy, keď už ona sama zomrie..." Z toho by čisto logicky vyplynulo, že za privedenie dieťaťa na svet by matka musela zaplatiť okamžite vlastnou smrťou, aby jej dieťa mohlo žiť (nehľadiac na to, že by z toho vyplynulo i to, že by každá matka mohla porodiť *práve jedno* dieťa a to by sa svojím narodením okamžite stalo polosiroťou).

Môjmu postrehu neunikla ešte jedna pojmovo-významová nezrovnalosť. Na s. 25 Steindl píše: "Myslenie na smrť sa môže zvrhnúť na chorobný stav, keď sa morbidnemu individuuum stáva myšlienka smrti ústrednou životnou témou. Takýto morbidný stav je... príznakom duševnej deviácie. Toto uprednostňovanie smrti, túžba po smrti a nevšímavosť k životu sa nazýva nekrofilia." Výklad ďalej pokračuje priblížením Frommovej koncepcie nekrofilie, čím sa autor snaží urobiť v pojme nekrofilia trochu jasno. Objasňuje ju frommovsky ako "orientáciu, ktorá je výrazom lásky k smrti..." (s. 25) Nemal by však zabúdať na to, že citový náboj slova nekrofilia je naozaj silný a hraničný (slovníky cudzích slov vykladajú nekrofiliu ako pohlavnú úchylnosť s erotickou náklonnosťou k mŕtvolám). Pojem láska k smrti je obsahovo i rozsahovo mnohodimenzionálny, no nekrofilia nie je láskou k smrti - primárny význam nekrofilie je jej určenie ako druhu pohlavnej zvrátenosti. Veď i pedofília je sotva láskou k dieťaťu.

Ďalším obsahom druhej kapitoly je skúmanie možných postojov človeka k smrti. Autor objasňuje formovanie uvedomenia si vlastnej smrteľnosti tak vo fylogenetickom vývoji človeka ako biologického druhu, ako aj v ontogenetickom vývine jedinca. Skúma, ako sa v ľudskom vedomí "buduje reflexiá možnosti smrti" (s. 27); porovnáva mieru reflexie možnosti smrti vo vedomí človeka a zvieratá. Zaoberá sa tu tiež ľudskými formami prekonávania strachu zo smrti a vyrovnávania sa s vlastnou smrteľnosťou. Skúma vplyv príslušnosti k určitému náboženskému systému na formovanie individuálneho postoja k smrti. Píše: "Svojou príslušnosťou k určitému náboženskému systému si človek osvojuje i príslušný typ riešenia problému smrti." (s. 28) Pokúša sa aj o odlišenie náboženského postoja k smrti od postoja filozofického. Skúma vznik a vývin predstavy posmrtného života a idey nesmrteľnosti ľudskej duše vo fylogenetickom vývine druhu "človek". Veľmi vysoko možno oceniť fakt, že si Steindl zvolil v tomto neľahkom predsavzatí metódu chronológie a začína výskumom a odhadmi o predstavách smrti a posmrtného života u pravekého človeka.

Kapitoly III, IV, V a VI majú popisno-faktografický charakter, pretože sledujú historický vývoj vnímania umierania, smrti a reflexie ľudskej smrteľnosti. Autor začína vývinom predstáv o týchto javoch v starom Egypte. Analýza je veľmi podrobná, opisuje peripetie vzniku idey nesmrteľnosti ľudskej duše; poukazuje na často opomínaný fakt,

že v predhistorickom Egypte bola prapôvodnou nihilistická nevier a v posmrtný život. Až neskôr sa bohato diferencovala idea posmrtného života, až sa v Egypte stala samozrejmom. Hľadá stopy predstáv o posmrtnom živote, putujúc egyptskou mytológiou, uvádza špecifiká egyptského chápania duše. V podkapitole *Stredná a Nová ríša* približuje čitateľovi rituálnu pohrebnú prax Egyptanov. Opisuje akt mumifikácie, legendy o osudoch duše po smrti tela, obetný systém. Okrem legiend o putovaní duše a opisu pohrebných praktík starých Egyptanov tu narazíme na analýzu egyptských literárnych pamiatok (egyptská *Kniha mŕtvych*, *Rozprava človeka odhodlávajúceho sa na samovraždu* - nová vlna pesimizmu v otázke posmrtného života). Autor pripája malý exkurz problematikou v Mezopotámii, kde prevláda nevier a v posmrtný život a márnosť pokusov dosiahnuť nesmrteľnosť. Neskôr sa predsa len zrodí starobabylonský mýtus o podsvetí. Starobabylonský *Epos o Gilgamešovi* však jasne dokazuje, ako málo nádeje na posmrtný život babylonská koncepcia poskytovala. Gilgamešova cesta za hľadaním večného života končí neúspešne, neobstojí v skúškach nevyhnutných na získanie večného života a túžba po nesmrteľnosti sa ukáže ako prázdny idol.

IV. kapitolu *Vzťah života a smrti v starovekom Grécku* začína autor všeobecnou charakteristikou gréckej idey podsvetia. Bohov odlišuje od ľudí v podstate iba ich nesmrteľnosť. Rané grécke názory na smrť posudzujú smrť príslušníka rodu ako zlú iba v tom zmysle, že ochudobňuje rod o konkrétnu pracovnú silu a oslabuje potenciú rodu. Základ tvorilo učenie o Hádovej ríši, o podsvetí - ríši mŕtvych. Steindl pripája opis pohrebných praktík v starovekom Grécku. Na s. 57 čítame: "Pre Gréka je tento pozemský život všetkým a čo nie je v tomto živote, nie je už nikdy viac... Ak teda povieme, že len málo vecí Gréci nenávidia viac než dvere Hádu, myslíme tým nenávisť k smrti." Steindl bravúrne prezentuje pochmúrnosť gréckych predstáv o podsvetí. "Smrť je smutným údelom človeka, ktorý mu do vienka vložila príroda..." (s. 58) Keďže je údelom nevyhnutným, dôležitosť pripisujú Gréci tomu, ako umrieť. Steindl píše o okolnostiach vzniku pojmu hrdinskej smrti u Grékov. Báť sa smrti je niečo neprípustné. Túžbu po večnom živote začínajú Gréci premietat' do želania posmrtnej slávy. Na s. 59 Steindl píše: "Jednou z foriem smrti sa stáva i hrdinské polozenie života za vlasť. Svojím systémom hodnôt štát dokonca núti k slávnej smrti za vlasť." Steindl postihuje politizovanie smrti v Grécku s jeho až patetickým vyvrcholením u Senecu. Hrdinská smrť bola skutočne najčestnejšou formou smrti zabezpečujúcou slávu. Spomenúť si môžeme už na oduševnenie a pátos Sokrata, s akým sa obhajoval (Platónova *Obrana Sokratova*). U väčšiny predstaviteľov klasickej gréckej filozofie to možno skvele ilustrovať. Všetko podliehalo záujmu obce vrátane obetovania vlastného života pre záujem celku. Dôkazom je napríklad i Aristotelov "spoločenský" argument proti samovražde uvedený v *Etike Nikomachovej*. Samovrah svojím činom koná krivo nielen voči sebe, ale aj voči obci, v ktorej má neochvejne a statočne zaujímať svoje miesto. Tak samovrah ukracuje nielen seba o život, ale v prvom rade obec o občana. Výstižné je Steindlovo hodnotenie, že v antickom Grécku (najmä v období vlády Perikla) "hodnotu ľudského života určuje verejná prospešnosť" (s. 60).

Prechádzajúc k opisu problematiky smrti a zomierania v antickej gréckej filozofii nezabudne Steindl pripomenúť eschatologický charakter etruských stavieb. V milétskej škole je naša problematika zaodetá do pojmov vzniku a zániku rýdzo materiálnej

povahy. Nasleduje výklad orfického chápania vzťahu života a smrti, tela a duše. Orfická koncepcia vykazuje nápadnú analógiu s Platónom. Vplyv orfizmu na Pytagora a Platóna je, nakoniec, všeobecne známy. Steindlov exkurz skúmanou problematikou v dejinách gréckej filozofie, najmä analýza a vývoj idey nesmrteľnosti ľudskej duše u Platóna, sú spracované naozaj brilantne. Výborná je i chronologická analýza vývoja Aristotelovej koncepcie duše a smrti. Steindl ňou ukazuje, že Aristotelovo chápanie smrti nie je len viac-menej nevyhnutnou frakciou jeho hrubozrnnej metafyziky, ale že má i eticko-psychologické pozadie.

Keďže VI. kapitola nesie názov *Základné typy postojov k vzťahu života a smrti v dejinách novovekej filozofie* a v súvislosti s tým, čo bolo obsahom IV. kapitoly (podoby vzťahu života a smrti v antickej filozofii), by čitateľ mohol očakávať, že obsah V. kapitoly vyplní reflektovanie vzťahu života a smrti v stredovekej filozofii. Jej názov však znie *Chápanie vzťahu života a smrti vo svetových náboženstvách*. Je samozrejmé, že takáto zaujímavá sumarizácia chápania smrti v jednotlivých svetových náboženstvách je potrebná, ale keďže kapitoly III, IV a VI majú historicko-filozofickú povahu, nepovažujem za správne prejsť reflexiu smrti špeciálne v stredovekej filozofii mlčaním. Za zmienku by stálo aspoň meno sv. Augustína Aurelia a koncepcie duše u arabských filozofov.

Charakterizujúc reflexiu smrti v kresťanstve Steindl na s. 80 napísal: "Smrť je... v každom zmysle neprirodzenosť, nie je od Boha - a mala by nebyť!" Smrť je ale práve od Boha. Je predsa trestom za Adamov pád! Adam neuposlúchnutím božieho zákazu uvalil na seba a na svoje potomstvo trest, tak predsa pripravil seba i všetkých svojich potomkov o možnosť ostať nesmrteľnými. Na s. 83 však už Steindl o smrti napíše: "Existuje len z vôle Boha, je tu od Boha", čo vyslovene protirečí uvedenej citácii zo s. 80. V úvode tejto kapitoly začínajúcej kresťanstvom postrádam jednoznačné a neprotirečivé objasnenie toho, kedy a prečo sa podľa kresťanstva smrť v ľudskom živote objavila. Píše sa tu o tom, že "celé ľudské bytie predurčuje fakt prvotného hriechu" (s. 81) a že smrť je jeho nevyhnutným následkom, ale bolo potrebné pripomenúť okolnosti, motívy a rozsah previnenia, ktoré stihlo Adamovo pokolenie trestom (smrti). Objasnenie kauzálneho spojenia smrti a prvotného hriechu na s. 83 nie je pregnantné, resp. prichádza pomerne neskoro v rámci celého výkladu. Steindl pomáha odhaliť zaujímavý paradox. Smrť nás má priviesť k viere v Boha. Smrť však na človeka uvalil a zoslal práve Boh. V tomto parodoxe možno demaskovať slabé miesta kresťanstva i samého Boha. "Obludnosť" a nespravodlivosť kresťanského Boha spočíva v tom, že netrestá len Adama, ale aj jeho (nevinných) potomkov - necháva ich rodiť sa zaťažených prvotným "dedičným" hriechom. Steindl na s. 83 zmierlivo napísal: "Pre kresťana však smrť ani zďaleka nie je iba dôsledkom hriechu. Ako taká by bola nakoniec príliš krutá a príliš absurdná." Odhaľuje pozitívny zmysel takto pochopenej smrti a jej prirodzený charakter. Kresťanstvo to musí učiniť, aby Boh nevyzeral ako žiarlivý, mrzutý a krutý (vrah). Lebo "Ved' (človek) nemusel umrieť." (s. 84) Je to Boh, kto chcel jeho smrť, a naozaj "... človek dosť absurdne trpí za Adamovu vinu." (s. 84) Nejednoznačnosť interpretácie smrti v kresťanstve (predovšetkým axiológia smrti) však neprávom vyčítam autorovi tejto knihy, je nedostatkom tohto náboženstva samotného. Zdá sa, akoby smrť v kresťanstve

bola odrazu všetkým - (absurdným) trestom i nádejou, zatratením i spásou, koncom i novým, lepším začiatkom.

Kapitola prináša aj interpretáciu smrti v buddhizme a islame. V buddhizme smrť prerušuje všetko utrpenie (utrpenie je pre buddhizmus plným synonymom pre život). V islame je v tejto súvislosti dominantnou predovšetkým eschatologická predstava o poslednom súde.

VI. kapitola prináša, ako som sa už zmienila, základné typy postojov k vzťahu života a smrti v novovekej filozofii. Steindl začína výklad skvelou analýzou myšlienok M. de Montaigna, ktorý spočiatku pod evidentným vplyvom stoicizmu navrhuje svojský recept na zvládnutie *ars moriendi* (filozofia ako jediný liek zbavujúci človeka strachu zo smrti). Znamenitá je i analýza Spinozovho originálneho postoja k smrti a uvedenie (mimochodom, veľmi pravdepodobnej) Dixonovej hypotézy. Steindl ďalej podáva interpretáciu postojov k smrti u francúzskych materialistov 18. storočia a u I. Kanta. Zaujímavé by bolo vedieť, ako by asi reagoval na Steindlom citovanú pasáž z von Holbachovho *Zdravého rozumu* taký Unamuno.

Positívne oceňujem fakt, že som v knihe Rudolfa Steindla konečne raz našla pregnantne a zrozumiteľne formulované špecifikum Schopenhauerovho chápania samovraždy. Samovražda ešte nijako nezasahuje a neporáža vôľu k životu, myslí si Schopenhauer, preto je márnym a nezmyselným aktom.

Steindl podáva výborný výklad svojského Nietzscheho postoja k smrti. Nie celkom jasná je však veta na s. 102: "Smrť je podľa Nietzscheho nástrojom ľudskej moci, je mocou šľachetných ľudí nad sebou samými ako nešľachetnými a bezcennými existenciami."

Analyzujúc motívy vedúce k aktualizácii témy smrti v existencialistickej filozofii, usvedčuje Steindl existencialistov zo zveličovania smrti ako problému: "Tu sa musíme postaviť proti existencializmu, ale i všetkým ďalším hypertrofickým vulgarizáciám tohto problému." (s. 105)

Znamenitá je sumarizácia Jaspersovho chápania smrti. Pútavo je predstretá Sartrova koncepcia smrti - ako inak než cez prizmu sartrvskej absurdity. Smrť život dokonale zbavuje zmyslu. Zaujímavá je aj úvaha o smrti cez jej vzťah k slobode. Steindl hodnotí: "Podstatou sartrvskej smrti je jej vzťah k slobode." (s. 108)

Na celých šiestich stranách (s. 110-115) rozpútava Steindl zdrvujúcu kritiku niekdajšieho bestselleru Raymonda A. Moodyho *Život po živote*. Neprajníkom Moodyho hrá Steindl skvele do karát. Proti Moodyho dokazovaniu existencie posmrtného života svedčí Steindlovo spochybnenie vedeckosti Moodyho metódy (s. 110): "Moodyho metóda má od vedeckosti veľmi ďaleko."; "Moody... pracuje štýlom "jedna pani povedala"). Od spochybnenia vedeckosti Moodyho metódy Steindl pružne prechádza k excelentnému spochybneniu hodnovernosti celej Moodyho koncepcie, keď na s. 110 píše: "Ak si nevymýšľal Moody, mohli si vymýšľať jeho respondenti.", alebo ďalej: "Moodyho argumenty, využívajúce tvrdenia o "smrti" pacientov, plávajú na vode." (s. 111) Steindl akcentuje, že tu nikdy nejde o zážitky zo stavu dokonanej smrti, ale len o zážitky zo stavu blízkeho smrti, z ktorého však bolo možné vrátiť sa k normálnemu životu a ktorý je preto od skutočne ireverzibilného stavu dokonanej smrti pochopiteľne stále pomerne vzdialený. Ako píše na s. 112: "Je to... redukované, odumierajúce

vnímanie *tohto*, a nie *"onoho"* sveta." V jednom ohľade však Steindl zostal nedôsledný, píše: "Pacient totiž vie, že umiera, a to podstatne determinuje jeho predstavy." (s. 112) Nie vo všetkých prípadoch smrti si to človek zrejme stihne uvedomiť - uveďme príklady náhleho ohrozenia života pri dopravnej nehode, pri úraze elektrickým prúdom. Moodyho respondenti boli i z radov "prekvapených" nedokonaných obetí potenciálnej náhlej smrti, ktorú nemohli bezprostredne predvídať. A ešte čosi. Moody osobne nikdy netvrdil, že jeho metóda spĺňa kritériá vedeckosti.

Steindl je jedným zo zástancov tvrdenia, že vedomie zaniká so smrťou tela (s. 115): "... umieranie je postupným zánikom vedomia...", čo vylučuje akúkoľvek formu existencie posmrtného *vedomého* života duše. Na Moodyho argument o podobnosti zážitkov svojich respondentov Steindl reaguje nasledovne: "Ľudia môžu mať podobné zážitky preto, že majú podobnú štruktúru vnímania... na tomto rovnakom neurofyziologickom základe sa zakladajú i podobné kultúrne a ideové (napríklad náboženské) predstavy a vzory." (s. 113) Na tomto základe Steindl analyzuje možnosť zjavenia sa "svetelnej bytosti" "umierajúceho". Preto odvolávanie sa Moodyho na Bibliu má presne opačný efekt, než by si Moody prial - vedomie si navodzuje zmyslové zážitky podľa predstáv osvojených počas života. (Preto je napríklad málo pravdepodobné, aby sa respondentovi oddanému buddhistickej viere zjavila svetelná bytosť interpretovateľná ako Panna Mária či Ježiš Kristus.) Podľa Steindla predstavuje Moody variant najsubtilnejšieho špiritizmu.

VII. kapitolu *Život a smrť z biologického a lekárskeho hľadiska* začína Steindl úvahou o prirodzených hraniciach obmedzujúcich ľudský život. Ako prvú a najvyššiu povinnosť lekára vymedzuje zachovanie života a snahu o jeho predĺženie. Obsahom tejto kapitoly sú praktické závažné problémy súčasnej medicínskej etiky, akými sú problém resuscitácie (zmysluplnosti jej začatia či nutnosti jej ukončenia), problém pasívnej eutanázie. Do okruhu problematiky eutanázie Steindl zaradil aj problém interrupcií. Ďalej sa venuje vzťahu lekára a ošetrojúceho personálu k zomierajúceho pacientovi, najmä jeho eticko-psychologickým úskaliam; psychickému vyrovnaniu sa s realitou umierania a smrti v pokročilej starobe, inštitucionalizácii umierania a smrti starých ľudí; predstavuje štádiá vyrovnávania sa nevyliciteľne chorého človeka s realitou blízkej smrti. Predostiera problém povinnosti lekára pravdivo informovať pacienta o závažnosti jeho zdravotného stavu a súčasne potrebu zachovať (i nereálne) nádeje u pacienta s infaustnou prognózou (dilema pravdy a milosrdnej lži pri lôžku smrteľne chorého človeka). Poukazuje na nevyhnutnosť spresnenia, jednoznačného definovania a stanovenia kritérií nástupu smrti, analyzuje eticko-právnu problematiku udržiavania pacientov v trvalo vegetatívnom stave s ireverzibilnou smrťou mozgu; schvaľuje nevyhnutnosť včasnej a dôstojnej kapitulácie lekára pred smrťou. Záverečné partie sú venované problému transplantácií a ich eticko-právnym aspektom, načrtnutiu pálčivých problémov súčasnej gerontológie a geriatrickej a analýze funkcií paliatívnej liečby a hnutia hospic pri sprevádzaní človeka na poslednej etape jeho života.

Túto knihu R. Steindla možno len odporúčať do pozornosti kruhom odbornej i laickej verejnosti. Má bohatý informatívny obsah a pestré spektrum myšlienok podnecujúcich na hlbšiu úvahu.

Erika Truchlíková